

1.01
Prejeto 1. 10. 2004

UDK 930(497.5)"1991/2004"

Iskra Iveljić*

Hrvatska historiografija o 19. stoljeću nakon raspada Jugoslavije**

SAŽETAK

Autorica ukratko prikazuje hrvatsku poslijesocijalističku historiografiju o razdoblju od 1848. do 1918. godine, konstatirajući kako su tijekom 1990-ih godina opća politička situacija i napose rat nepovoljno utjecali na povijesnu struku. Tadašnja politička garnitura ali i šira javnost smatrali su da hrvatsku povijest treba prevrednovati, pa je stara komunistička paradigma trebala biti zamijenjena novom, onom nacionalnog predznaka. Tek je manji dio povjesničara podlegao tim tendencijama ideologizacije i politizacije povijesne znanosti a situacija se nakon izbornog poraza Hrvatske demokratske zajednice 2000. godine poboljšala. Niti pobjeda HDZ-a na izborima početkom 2004. nije više vratila klatno unatrag jer stranka sada slijedi proeuropsku orijentaciju.

Tijekom 1990-ih hrvatska je historiografija usredotočena na povijest vlastite nacije, a i dalje prevladava politička povijest, iako ima niz radova iz socijalne, kulturne i, u manjoj mjeri, gospodarske povijesti. Novina su mikrohistorijska istraživanja svakodnevice i rodna povijest a unatrag nekoliko godina javila se i ekohistorija. Usprkos prodoru novih tema, isto se ne bi moglo reći i za metode pa je nedostatak metodoloških inovacija jedan od glavnih problema hrvatske historiografije.

Ključne riječi: historiografija, Hrvatska, 19. stoljeće

POVZETEK

HRVAŠKO ZGODOVINOPISJE O 19. STOLETJU PO RAZPADU JUGOSLAVIJE

Autorica na kratko predstavi hrvaško postsocialistično zgodovinoписje o obdobju med letoma 1848 in 1918, pri čemer ugotavlja, da sta splošna politična situacija in še posebej vojna v devetdesetih letih prejšnjega desetletja neugodno vplivali na zgodovinsko stroko. Tedanja politična garnitura in tudi širša javnost so menili, da je potrebno hrvaško zgodovino na novo ovrednotiti, zato je bilo treba staro komunistično paradigmo zamenjati z novo, takšno z nacionalnim predznakom. Le manjši del zgodovinarjev je podlegel takim težnjam po ideologizaciji in politizaciji zgodovinske znanosti, in po porazu Hrvaške demokratske stranke na volitvah leta 2000 se je stanje izboljšalo. Niti ponovna zmaga HDZ-ja na

---

* Dr., izvanredni profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, I. Lučića 3, 10000 Zagreb; e-mail: iiveljic@ffzg.hr

** Prikaz kretanja u historiografiji nakon takvih tektonskih promjena poput onih koje su zahvatile Hrvatsku početkom 1990-ih godina izuzetno je nezahvalan zadatak, tim više što postoji tek nekolicina radova koji se bave tom temom. Svoj tekst stoga smatram tek prilogom budućoj diskusiji o stanju u hrvatskoj historiografiji. Također bih htjela napomenuti kako sam uzela u obzir razdoblje od 1848. a ne od početka 19. stoljeća, jer je to period koji obrađuje Institut za novejšo zgodovino, te da sam citirala one radove koji su po nečemu reprezentativni, pa su bilješke pisane selektivno.

volitvah v začetku leta 2004 ni več mogla obrniti nazaj toka dogodkov, kajti stranka zdaj sledi proevropskim usmeritvam.

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je zgodovinopisje osredotočalo na zgodovino lastnega naroda, še vedno pa je v njem prevladovala politična zgodovina, čeprav je nastal tudi niz del iz socialne, kulturne in, v manjši meri, gospodarske zgodovine. Novost so bile mikrozgodovinske raziskave usakdanjika in zgodovina žensk, nekaj let nazaj pa se je pojavila tudi ekološka zgodovina. Navkljub prodoru nove tematike, pa tega ne moremo trditi kar se tiče metod, zato je pomanjkanje metodoloških inovacij eden izmed glavnih problemov hrvaškega zgodovinopisja.

Ključne besede: zgodovinopisje, Hrvatska, 19. stoletje

ABSTRACT

CROATIAN POST-SOCIALIST HISTORIOGRAPHY ON THE 19TH CENTURY

The author discusses main trends in Croatian historiography since the fall of Yugoslavia concluding that political changes (the rise to power of a rather nationalistic party Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) - Croatian Democratic Union) and most of all the war in Croatia and then in Bosnia and Herzegovina had until the year 2000 a very negative effect on history writing. The old communist paradigm was supposed to be replaced with a new nationalistic one, and historians were once again biased but this time to promote a rather nationalistic approach to history. In the context of the 19th ct. that meant, for example, reinterpreting Yugoslavism as solely anti-Croatian, promoting the Party of Right (Stranka prava) as the mainstay of Croatianhood, glorifying the Catholic church, stressing the continuity of Croatian statehood and neglecting the working-class studies. Although only a small number of Croatian historians were ready to do so, the general atmosphere influenced even the most serious researchers. After the HDZ lost the elections in 2000, the situation improved, and even though the same party won the elections again in 2004 it now predominantly follows the pro-European politics.

Croatian historians are focused on Croatian history, and political topics are still dominant although there are a number of works on social, cultural, and to a much lesser extent, economic history. In the 1990s women's history definitely evolved into gender history as well, and researches on microhistory, everyday life and most recently ecohistory appeared. The use of new methods is still very limited, and only a couple of historians deal with oral history, whereas the linguistic turn is virtually unpracticed by them. The historiographic production has been enlarged and there are now more studies on local history, on Croats abroad and on other ethnic and religious communities. The majority of works refer to the period after 1848, since it marked the beginnings of modernization and national integration.

Key words: Historiography, Croatia, 19th century

Historiografsko nasljeđe

Bitne promjene počele su se u hrvatskoj historiografiji zbivati 1970-ih godina, kada je u radovima niza povjesničara (Mirjane Gross, Miroslava Bertoše, Tomislava Raukara, Igora Karamana i dr.) zamjetan pomak prema socijalnohistorijskim istraživanjima.¹ Ključan utjecaj na taj iskorak imala su tada djela francuskih znanstvenika okupljenih oko čuvenog časopisa *Annales*. Tijekom 1980-ih godina, prvenstveno zahvaljujući M. Gross, dolazi i do utjecaja njemačke socijalne povijesti, napose radova Hansa Ulricha Wehlera, Lothara Galla i Jürgena Kocke. Posebice je značajno što su posrijedi radovi koji se u znatnoj mjeri bave upravo 19. stoljećem i modernim građanstvom, a ključan je pritom već kulturni Bielefeldski projekt komparativnog istraživanja povijesti građanstva.² Tako su tijekom 1980-ih godina istraživanja socijalne povijesti proširena te u skladu s pristupom navedenih njemačkih autora, dopunjena kulturnom poviješću. Naime, građanska kultura (*Bürgerlichkeit*) shvaćena je kao integralni element građanstva, pače ključan dio njegova identiteta i način njegove socijalne promocije i reprezentacije. Za razliku od M. Gross, T. Raukar i M. Bertoša ostali su pod utjecajem analista, s time što je Bertoša tijekom 1980-ih godina, slijedeći pristup novijih generacija analista i njihovih talijanskih pobornika, primijenio pristup "nove historije" na povijest Istre u ranom modernom dobu. U istom razdoblju paralelno teče i zanimanje za žensku povijest, možda najizraženije u radovima Lydie Sklevicky, koja je dobro poznavala zapadnu feminističku literaturu a posebice je bila inspirirana opusom Natalie Zemon Davis.

Uopće, tijekom 1980-ih godina sve je bolje poznavanje strane literature, odlasci u inozemstvo su češći te se postupno otvara prostor i za obradu tabu tema. Stoga bi se moglo zaključiti kako je hrvatska historiografija uoči raspada Jugoslavije bila na solidnom nivou i da se uz određene napore nakon osamostaljenja mogla početi ubrzanim tempom prilagođavati zapadnoeuropskoj razini. To se nije dogodilo zbog političke situacije, ili preciznije rečeno, ostvaren je izvjestan napredak ali on je mogao biti brži. Velik dio energije tijekom 1990-ih zapravo je potrošen na otpor novim tendencijama politizacije i ideologizacije. Situacija se poboljšala nakon izbora 2000. godine na kojima je Hrvatska demokratska zajednica izgubila i premda je ista stranka opet na vlasti od početka 2004. godine, ona je sada većinski proeuropski orijentirana i ne pokušava izravno utjecati na historiografiju.

Opći okvir

Budući da su raspad Jugoslavije i ostvarenje hrvatske državnosti 1991. bili povezani s ratom u Hrvatskoj ali i Bosni i Hercegovini, tranzicija od socijalističkog režima u višenacionalnoj državnoj zajednici ka samostalnoj nacionalnoj državi nije donijela samo obnovu vrijednosti građanskoga društva s nacionalnim predznakom,

---

¹ Mirjana Gross upoznala se s radovima analista još sredinom pedesetih godina, no tek je 1970-ih taj utjecaj bio dovoljno jak da se može govoriti o struji u historiografiji. Vidi: Neven Budak: *Anali* u hrvatskoj historiografiji : borba za modernizaciju povijesne znanosti. U: Zbornik Mirjane Gross. Zagreb 1999, str. 459-467.

² Bürgertum im 19. Jahrhundert : Deutschland im europäischen Vergleich, I-III. Ur. J. Kocka. München: DTV Verlag, 1988.

nego je značila i pojavu hrvatskog ekskluzivizma. Ratna atmosfera posvemašnje osobne nesigurnosti i ugroženosti same nacionalne opstojnosti izvanredno je poslužila upravo ekstremnom nacionalizmu pa se uskrsava ustaštvo i svi njegovi simboli. Premda je takav tip nacionalizma prihvatio tek mali dio hrvatskoga društva, nacionalni polet i euforija bili su sveopći.

Ta situacija odrazila se i na stanje u historiografiji. S jedne strane, zato jer su i povjesničari samo subjektivni pojedinci, s druge strane i stoga što je historiografiji bio namijenjen zadatak da pokaže kako su hrvatska nacija i državnost čvrsto i duboko ukorijenjene u prošlosti, pa su povjesničari gotovo trebali postati demijurzima nove nacionalne samosvijesti i državnosti. Tako je historiografija i opet trebala biti politizirana i ideologizirana kao i u komunizmu. Taj utjecaj "izvana" ne smije se podcijeniti jer je i sam tadašnji hrvatski predsjednik Franjo Tuđman imao ambicija izravno utjecati na hrvatsku historiografiju.³ Promptno je promijenjena mreža institucija, te je osim nužnog dodavanja pridjeva hrvatski u nazive muzeja, arhiva i sl. došlo do ukidanja regionalnih instituta za povijest radničkog pokreta i Muzeja revolucije, preimenovanja Instituta za suvremenu povijest u Hrvatski institut za povijest i osnutka Hrvatskih studija u Zagrebu kao nacionalnog pandana Filozofskom fakultetu.

U široj javnosti prevladavao je stav da se svatko može baviti poviješću jer povjesničari nisu pravi profesionalci poput primjerice liječnika, koje odlikuje specijalističko znanje i vještina nedostupna laiku. Prošlost je najednom postala dostupna svim vrstama amaterizma, o njoj su se pravorijeci davali u širokoj a ne stručnoj javnosti. Recepcija najboljih historiografskih radova bila je često slaba ali su zato novine bile pune izjava samoproglašanih ili traljavih povjesničara nacionalističkog pa i šovinističkog usmjerenja a pojedini "nepodobni" povjesničari otvoreno su napadani u javnosti.

Htjela bih u kratkoj digresiji ukazati na paradoksalan društveni položaj povjesničara u Hrvatskoj. Stručno društvo - *Društvo za povjesnicu jugoslavensku* osnovano još 1850. godine, jedna je od najstarijih profesionalnih hrvatskih udruga, a ipak društveni i materijalni položaj povjesničara i danas je slab u usporedbi s ostalom inteligencijom. Pritom nemam na umu liječnike ili odvjetnike, koji su zbog očitih razloga u svakom građanskom društvu vrlo cijenjeni i odlično zarađuju, nego umjetnike, arhitekte i inženjere, koji su svi bolje cehovski organizirani i društveno cijenjeni nego povjesničari.⁴ S druge strane, od povjesničara se u svakom društvenom uređenju očekivalo da sudjeluju u profiliranju prevladavajuće ideologijske paradigme i nema režima koji svoju historijsku legitimaciju nije pokušao pronaći i temeljem argumenata odabranih povjesničara. Posebno je izražena rodoljubna zadaća povjesničara; njihova je dužnost da promiču interese svoje nacije. Oni kao da se ne trebaju emancipirati od prošlosti nego trebaju u njoj biti uronjeni. Znakovit je u tom smislu i sam naziv

³ Premda po vokaciji nije bio povjesničar, Tuđman se rado takvim predstavljao. Njegov doktorat nije bio prihvaćen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, pa je morao doktorirati u Zadru 1965. ("Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941."). Tijekom 1990-ih pokušao je svoj habitus znanstvenika potkrijepiti intenzivnim objavljivanjem svojih djela, uključujući i verziju doktorata, objavljenu kao: *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.* Zagreb 1993.

⁴ Primjerice, članovima umjetničkih udruga još je u komunizmu bio moguć status slobodnih umjetnika s plaćenim zdravstvenim osiguranjem te stažom. Tomu valja sada dodati i bolje porezne olakšice nego za znanstvenike.

društva: *Društvo za povjesnicu jugoslavensku*, odnosno danas *hrvatsku*, a ne Društvo povjesničara. Naglasak i samog stručnog društva je na povijesti a ne na znanstvenicima koji se njome bave.

Tijekom 1990-ih godina šira javnost i aktualna politička garnitura smatrali su da je bitan zadatak povjesničara prevrednovanje hrvatske povijesti. Dakako, nije sporno da je valjalo razmahati nove teme i pristupe i unaprijediti historiografsku razinu, ali novo prevrednovanje često je značilo odbacivanje ili nipodaštavanje svega što nije imalo izraziti hrvatski i katolički značaj a obuhvatilo je razdoblje od etnogeneze Hrvata do suvremenosti.

Glede 19. stoljeća naglašava se hrvatska državnost, nipodaštava jugoslavenstvo, veliča pravaštvo i za *patera patriae* izabire Ante Starčević zbog njegova dosljednog zalaganja za samostalnu hrvatsku državu.⁵ Osim Starčevića među najzaslužnije Hrvate ubraja se Stjepan Radić, a ističu se i konzervativni crkveni velikodostojnici poput Jurja Haulika, Josipa Stadlera i Alojzija Stepinca. Očita je singularizacija baštine i nepoštivanje regionalne heterogenosti, iako bi baš Hrvatska trebala njegovati svoje raznolikosti. Službeni politički diskurs naglašeno je bio centralistički, namjesto Slavonije govorilo se o Istočnoj Hrvatskoj, a umjesto Dalmacije o Južnoj Hrvatskoj, uz nerazumijevanje i omalovažavanje istarske regionalne specifičnosti. Pojavile su se tendencije negiranja ili nipodaštavanja jugoslavenstva kao opcije koja je u svim elementima i razdobljima pogubna za hrvatski narod. Zbog tog su zagovornici južnoslavenstva i jugoslavenstva postali "politički nepodobni". Naglašeno hrvatstvo često je bilo u sprezi s pokušajima identifikacije hrvatstva i katoličanstva te svojatanja Bosne i Hercegovine kao hrvatskih. Nadalje, pojedini dijelovi društva više nisu bili predmetom istraživanja, postavši također nepodobnima. Odnosi se to prvenstveno na radništvo, a izbjegavalo se i sam pojam radnik pa se on često tijekom 1990-ih zamjenjivao terminom djelatnik. Za razliku od radništva, građanstvo, plemstvo, svećenstvo i oficiri postali su "podobni". Veliki interes zavladao je i za povijest vjerskih zajednica i za Hrvate izvan domovine.

Valja istaći kako je tek manji dio hrvatskih povjesničara u potpunosti podlegao toj nacionalnoj euforiji. Oni su, primjerice, protezali kontinuiranu hrvatsku državnost unatrag čak 13 stoljeća, marginalizirali jugoslavenstvo do 1918. godine ili ga pak tumačili kao antihrvatstvo i veličali ulogu Katoličke crkve. Ipak, i povjesničari koji su ostali u okviru profesionalnosti, nisu mogli ostati nedirnuti novom situacijom. Pretežita većina njih istraživački se bavi isključivo hrvatskom poviješću. Ta prevlast nacionalne historije jedno je od glavnih obilježja hrvatske historiografije, pa bi se u tom smislu moglo ironično govoriti o povratku u dugo 19. stoljeće. Zaokupljenost državnošću je historijski uvjetovana. Hrvatska je tijekom najvećeg dijela svoje povijesti bila preslaba da ima samostalnu državu, a prejaka da ne bi uživala izvjesnu autonomiju s nekim obilježjima državnosti. Stoga je važnost postojanja države i isticanje elemenata hrvatske državnosti razumljivo. Ono je utjecalo i na suvremenost. Najvažnijim se od 1991. smatralo postojanje države i nacionalnih simbola, a sadržaj - kakva je ta država, bio je u drugom planu.

⁵ Možda se hijerarhija u nacionalnom panteonu najbolje ogleda u likovima na hrvatskim novčanica. Na najvećoj nominaciji od 1000 je, dakako, Starčević, dočim su Zrinski i Frankopan dobili najmanji apoen od samo 5 kuna. Kako su urotu platili svojim životima moglo bi se ironično reći da njihove dvije glave vrijede samo 5 kuna.

Nepostojanje moderne hrvatske države do 1991. odrazilo se i na historiografiju. U mnogome moderna historiografija baštini i brani hrvatsku vertikalnu od preporoda 1830-ih godina. I najseriozniji istraživači u nju su uklopljeni; često se i nesvjesno a priori brani hrvatska pozicija, naspram recimo, srpske, mađarske ili talijanske.

Nakon raspada Jugoslavije očita je balkanofobija⁶ u nakani da se izbjegne vezivanje Hrvatske uz pojam koji je shvaćen isključivo negativno, kao prostor, Bismarckovim rječnikom rečeno, "kradljivaca ovaca" i kao "bure baruta". Bijeg s Balkana povezan je s naglašavanjem uklopljenosti Hrvatske u zapadnoeuropsku civilizaciju, te, vezano uz 19. stoljeće, isticanjem srednjoeuropske dimenzije. Glede pojmova Balkan, srednja Europa i Europa, željela bih napomenuti da je, doduše, hrvatski zazor od Balkana odista pretjeran, ali da je loša reputacija toga pojma i početkom 19. stoljeća i danas, poticana sa Zapada. U svojem emotivnom plaidoyeru za integriranje balkanske povijesti u europsku, Marija Todorova s pravom ukazuje na činjenicu da su pojmovi Balkan i balkanizacija neopravdano postali simbolom svega najzaostalijeg u kulturi, politici, gospodarstvu i društvu do te mjere da se i rat na prostoru bivše Jugoslavije tretirao kao dio takvog balkanskog fenomena.⁷ Drugim riječima, Zapadu je potreban takav Balkan kao "crna rupa" kojoj je pripisano sve najgore, kako bi vlastita povijest izgledala blistavije. U svakom slučaju je razvidno kako su i suvremene diskusije vrlo ozbiljnih povjesničara često pod utjecajem trenutnih političkih konstelacija. Tako se nakon raspada Jugoslavije i približavanja i potom pristupanja Slovenije Europskoj Zajednici, o toj zemlji ponekad više ne piše kao o historijskom dijelu jugoistočne Europe!⁸ S druge pak strane, vidljiva je nakana promicanja europske povijesti gotovo kao jedinstvene cjeline. Ti pokušaji u zapadnoj historiografiji da se povijest zapadne Europe predstavi kao integralna europska povijest i da se prenaglašavaju procesi europskih integracija po mom mišljenju su odraz utjecaja suvremenih političkih kretanja (postojanja i proširenja Europske Zajednice) na historiografiju.⁹ Što se srednjoeuropske problematike tiče, istaknula bih da u hrvatskoj historiografiji ona nije bila nabijena nekom habsburškom nostalgijom, nego su prevladavali radovi koji su isticali zajedničko, mahom kulturno nasljeđe srednje Europe, ili su se bavili odnosima Hrvata i Habsburgovaca.¹⁰ Razlog tomu je činjenica da je i prije 1991., zahvaljujući radovima J. Šidaka, M. Gross i drugih, odnos prema Habsburškoj Monarhiji bio daleko od stereotipa o tamnici naroda. K tomu je utjecaj Beča na kulturu i umjetnost sjeverozapadne Hrvatske bio dobro poznat, a u novije vrijeme

⁶ Dunja Rihtman Augustin: Zašto i otkad se grozimo Balkana? U: Erasmus 19, 1997; Laura Šakaja: Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu : prilog proučavanju imaginativne geografije. U: Revija za sociologiju 32, 2001, št. 1-2.

⁷ M. Todorova: *Imagining the Balkans*. New York - London 1997.

⁸ Holm Sundhussen: *Europa balcanica : der Balkan als historischer Raum Europas*. U: *Geschichte und Gesellschaft* 25, 1999., str. 634. Čak je i sama Todorova nesigurna kuda svrstati Sloveniju.

⁹ Vidi o tome: *Annäherungen an eine europäische Geschichtsschreibung*. Ur. Gerald Stourzh. Wien: Historische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002.

¹⁰ Srednjoeuropski kompleks aktualiziran je vrlo promptno, pa je utjecajan tekst Milana Kundere *Tragedija Srednje Europe* preveden već 1985. a objavljeni su tekstovi niza inozemnih i domaćih autora poput C. Schorskea, J. Rotha, G. Konrada, D. Jančara, M. Gross, I. Banca i dr. *Gordogan* 7, 1985, št. 17-18, str. 212-305 te god. 9, 1987, št. 23-24, str. 3-106. Od novijih radova vidi: Tihomir Cipek: *Mitteuropa : prilog povijesti germanskih ideja Srednje Europe do 1919. godine*. U: *Politička misao* 34, 1997., br. 1, str. 156-166; Pavo Barišić, *Nacionalna država u Srednjoj Europi*. U: *Filozofska istraživanja* 14, 1994; N. Budak, M. Strecha i Ž. Krušelj: *Hrvati i Habsburgovci*. Zagreb 2004.

dokumentiran je kvalitetnim studijama.¹¹

Razdoblja i teme

Većina historiografske produkcije o 19. stoljeću odnosi se na period od 1848. nadalje, što je i razumljivo jer je posrijedi razdoblje stasanja modernog hrvatskog građanskog društva. Ipak, zanimljivo je što (osim u sintezama hrvatskog nacionalizma N. Stančića i P. Korunića) nema novijih radova o preporodu u sjeverozapadnoj Hrvatskoj premda je on inicijalna faza moderne nacionalne integracije.¹² Razlog je tomu što je naglašeno južnoslavenstvo Ilirskoga pokreta smatrano nedovoljno nacionalnim; iz istog uzroka još ne postoji niti moderna monografija o njegovom vođi Ljudevitu Gaju. U prilično obilnoj literaturi o 1848. zamjetno je analiziranje dotad zanemarenih vidova (počeci liberalnog katolicizma, uloga novinstva, stereotipi o drugim narodima).¹³ Neki autori ponudili su reinterpretacije: cijelog četrdestosmaškog pokreta kao nedovoljno liberalnog i austroslavizma kao hrvatskog konfederalizma.¹⁴ Zanimljivo je kako je, iz različitih razloga, pokret 1848. bio interesantan svim režimima. Dočim je za komunizma on istican kao napredni pokret koji odbacuje feudalizam, pa se pretjeravalo s agrarnom revolucijom na selu ili s ljevicom 1848., nakon hrvatskog osamostaljenja naglašava se i njegova nacionalna komponenta.

Za razdoblje 1848.-1883. ključne su knjige Mirjane Gross¹⁵ u kojima je sintetički prikazala dva bitna procesa: modernizaciju i nacionalnu integraciju, obuhvaćajući političku, gospodarsku, kulturnu i prosvjetnu problematiku. Za period do 1918. ima niz radova o pojedinim temama i osobama, ali nema novije sinteze, osim nekolicine kratkih pregleda hrvatske povijesti.¹⁶

Zamjetna je i dalje prevlast političke povijesti, pa se znatan dio historiografske produkcije odnosi na političke stranke, ličnosti i ideologije premda se sve više javljaju i radovi drukčijeg profila. U središtu zanimanja nedvojbeno su Stranka pra-

¹¹ Viktor Žmegač: *Bečka moderna : portret jedne kulture*. Zagreb 1998.

¹² Zadnja bitna sinteza preporoda je knjiga Nikše Stančića: *Gajeva "Još Horvatska ni propala"*. Zagreb 1989.

¹³ Iskra Iveljić: *Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine*. U: *Časopis za suvremenu povijest* (dalje ČSP) 25, 1993, št. 2-3, str. 19-42; Vlasta Švogler: *Novinstvo kao javni medij sredinom 19. stoljeća*. U: ČSP 32, 2000, št. 3, str. 451-462; Nikša Stančić: *Das Jahr 1848 in Kroatien. Unvollendete Revolution und nationale Integration*. U: *Südost-Forschungen* 57, 1998, str. 103-128; Dinko Šokčević: *Slika Mađara u Hrvata i Hrvata u Mađara 1848. godine*. U: *Hrvatska 1848. i 1849.* Zagreb 2001, str. 315-330.

¹⁴ Tomislav Markus: *Hrvatski politički pokret 1848.-49. godine : ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*. Zagreb 2000; Petar Korunić: *Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću*. U: *Povijesni prilozi* (dalje PP) 10, 1991, str. 103-157.

¹⁵ Mirjana Gross: *Počeci moderne Hrvatske : neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*. Zagreb 1985; M. Gross-A. Szabo: *Prema hrvatskom građanskom društvu*. Zagreb 1992. Na njemačkom: Mirjana Gross: *Die Anfänge des modernen Kroatiens : Gesellschaft, Politik und Kultur in Zivil-Kroatien und Slawonien in den ersten dreissig Jahren nach 1848*. Böhlau, Wien-Köln-Weimar 1993.

¹⁶ Još uvijek je za to razdoblje jedina sinteza J. Šidak, D. Šepić, I. Karaman i M. Gross: *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Zagreb 1962. Doduše postoji nekoliko novih općih pregleda hrvatske povijesti koji obuhvaćaju i to razdoblje (npr: Ivo Goldstein: *Croatia : a History*. London 1999; Dušan Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb 1999; Trpimir Macan: *Povijest hrvatskog naroda*, 2. prerađeno i dopunjeno izd. 1992; Dragutin Pavličević: *Povijest Hrvatske*. II. izd. Zagreb 2000) međutim kratki pregledi ne mogu nadomjestiti specijalističku sintezu temeljenu na novim istraživanjima koja ne nudi samo najbitnije činjenice nego pomno isctava potpunu sliku jednog razdoblja nudeći i određene pomake u interpretaciji.

va i Hrvatska (pučka) seljačka stranka. U monografiji o izvornom, starčevićanskom

pravaštvu, Mirjana Gross je, koristeći se metodom gustoga opisa (*thick description*) pokazala kako jedna ideologija obuhvaća tako raznorodne aspekte poput politike, odnosa prema prošlosti i svakodnevnog života.¹⁷ Kopernikanskim obratom unutar pravaštva i napuštanjem ideja izvornog pravaštva pozabavio se Stjepan Matković, analizirajući djelatnost Čiste stranke prava Josipa Franka.¹⁸

Osim Starčevića, ključnim nositeljem hrvatstva smatra se Stjepan Radić, kojemu su posvećeni brojni radovi koji prikazuju njegovu političku djelatnost, ideologiju, ali se bave i njegovim uništivom ili njegovim pedagoškim nazorima.¹⁹ Očito je kako se Radić interpretira kao ključni nositelj hrvatstva i premda se u ozbiljnim radovima ne niječe njegovo pristajanje prvo na habsburški a potom i na jugoslavenski državni okvir, hrvatska komponenta je u prvom planu.

Jugoslavensku ideologiju, od njene formulacije 1850-ih godina sve do kraja 19. stoljeća obradila je M. Gross u monografiji o Franji Račkom.²⁰ Ona je pokazala kako se taj sustav mijenjao u skladu s političkim i drugim okolnostima, te kako je posrijedi vrlo složen fenomen jer u njemu supostoji naglašavanje jugoslavenskog zajedništva, pače i etničke srodnosti (Srbi i Hrvati su dva plemena istog naroda) uz istodobno inzistiranje na hrvatskom državnom pravu. Upravo je Franjo Rački, ne samo kao svećenik nego kao prvi moderni hrvatski historiograf koji je primijenio kritiku izvora, uvelike pridonio formuliranju modernog hrvatskog državnog prava. Na taj način M. Gross je jasno pokazala kako su u krivu svi oni koji olako žele singularizirati tradiciju i samo neke pojedince istaknuti kao zaslužne hrvatske prvake. Tako je jugoslavenski orijentirani Rački barem isto toliko doprinio hrvatskom državnom pravu kao i Ante Starčević. Drugi važan kompleks kojim se u vezi s Račkim bavi M. Gross je nastojanje nositelja jugoslavenske ideologije, prvenstveno Račkog i Strossmayera, da se Hrvatska modernizira ali zadržavajući vlastiti identitet. Ta se tendencija najbolje ogleda u poimanju "narodne kulture" koja treba značiti da će Hrvatska usvojiti najbolje domete zapadne civilizacije zadržavajući istodobno vlastitu specifičnost.

Povijest Dalmacije i Istre u 19. stoljeću još je uvijek relativno slabo obrađena a u središtu zanimanja je kao i prije djelovanje Narodne stranke, pravaša, Mihovila Pavlinovića, Ante Trumbića, Frana Supila i politika novoga kursa.²¹ Posebice valja izdvojiti knjigu Josipa Vrandečića o autonomaštvu, jer ona usprkos nekim nepreciznostima i materijalnim netočnostima, prikazuje socijalnu, političku i nacionalnu

¹⁷ M. Gross: Izvorno pravaštvo : ideologija, agitacija, pokret. Zagreb 2000.

¹⁸ Stjepan Matković: Čista stranka prava 1895.-1903. Zagreb 2001.

¹⁹ Branka Boban: Demokratski nacionalizam Stjepana Radića. Zagreb 1998; Tihomir Cipek: Pojam društva i društvene strukture u političkoj misli Stjepana Radića. U: Politička misao, 1992, št. 2, str. 130-141; T. Cipek: Ideja hrvatske državnosti u političkoj misli Stjepana Radića. Zagreb 2001; Stjepan Matković: Videnje Stjepana Radića o preobražaju Habsburške monarhije. U: ČSP, 1993, št. 1, str. 125-139; Bosiljka Janjatović: Stjepan Radić : progoni, zatvori, suđenja 1888.-1912. U: PP 15, 1996., str. 93-135. B. Boban: Stjepan Radić o odgoju i naobrazbi. U: Radovi zavoda za hrvatsku povijest (dalje: RZHP) 34-36, 2001-2004, 135-152.

²⁰ Vijek i djelovanje Franje Račkoga. Zagreb 2004.

²¹ Život i djelo Ante Trumbića : prilozi sa znanstvenog skupa. Zagreb: HAZU, 1991; Tereza Ganza Aras: Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića. Split 1992; Ivo Petrinović: Ante Trumbić. Split 1991; Ivo Perić: Mladi Supilo. Zagreb 1996; Benedikta Zelić-Bučan: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mihovil Pavlinović. Split 1992; M. Diklić: Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata. Zadar 1998.

slojevitost autonomaštva, prateći promjene koje se u njemu zbivaju do prijeloma stoljeća. Na taj način autor uspješno rastače pojednostavljenu recepciju autonomaštva, doprinoseći ujedno boljem razumijevanju procesa nacionalnih integracija u Dalmaciji.²²

Od istarskih tema niz radova posvećen je djelatnosti pojedinih narodnih prvaka i samom narodnom pokretu, te ulozi Katoličke crkve.²³ Valja zamijetiti da je kod nekih radova i dalje očita interpretacija uglavnom kroz vizuru hrvatskog narodnog pokreta. Ipak u najnovije vrijeme i ta se slika mijenja a imamo i nove radove o elementima kozmopolitizma u Puli, o matičnim knjigama kao izvorima za povijest pulskih nobila itd.²⁴ Također ohrabruje što se, kao jedini od svih novoosnovanih studija povijesti, onaj na Filozofskom fakultetu u Puli profilirao kao jaki regionalni centar.

Vojnom krajinom se dugo bavilo malo ozbiljnih istraživača, poput M. Valentića i D. Roksandića ali se u novije vrijeme njima pridružila nekolicina mlađih, od kojih posebice valja istaći Alexandra Buczynskog koji je monografski obradio vojne komunitete prikazujući i svakodnevni život u njima, što je vrijedan prilog historiografiji o Krajini.²⁵

Važno područje interesa jesu nacije. Osim niza prijevoda, objavljene su nove sinteze hrvatskog nacionalizma u modernom razdoblju te nekolicina zbornika koji nastoje interdisciplinarno pristupiti istraživanju nacija.²⁶ Usprkos tome slika o nehrvatskim narodima često je simplificirana pa i negativna. O Mađarima je još prisutan stereotip gotovo kao o tlačiteljima Hrvatske, posebice za poslijedualističko razdoblje. Zapostavljena su istraživanja unionizma (političke opcije koja je za bezuvjetnu uniju Ugarske i Hrvatske) i napose njegove liberalne odrednice a o banu Khuenu Héderváryju prevladava prilično pojednostavljena ocjena kao o izvoru svega zla za Hrvatsku. Ne dovodeći u pitanju cjelokupnu interpretaciju Khuenova banovanja, valjalo bi ipak ponuditi izdiferenciraniju ocjenu. Nedovoljno je prezentna i povijest mađarskih regija, pa se primjerice, bolje pozna povijest Beča nego susjednih gradova koji su izuzetno važni za hrvatsku

²² Josip Vrandečić: Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću. Zagreb 2002.

²³ Petar Strčić: Na velikoj prekretnici : prvi hrvatski tabor Istre i kvarnerskih otoka. Pula-Opatija 1996; P. Strčić: Glavne silnice u nacionalno-političkom pitanju Istre (XIX.-XX. stoljeće). U: Nova Istra 1, 1996, št. 3, str. 141-160; Gospodarska osnovica hrvatskoga pokreta Istre (prvo razdoblje 40.-80. godine XIX. stoljeća). U: Starine. Razred za društvene znanosti HAZU, 61, 2000, str. 147-187; Mirjana i Petar Strčić: Hrvatski istarski trolist : Laginja, Mandić, Spinčić. Rijeka 1996; Nevio Šetić: Istra između tradicionalnog i modernog ili o procesu integracije suvremene hrvatske nacije u Istri. Pazin 1995; Stipan Trogrlić: Katolički pokret u Istri 1895.-1914. Zagreb 2000; S. Trogrlić: Neke naznake pojačane sekularizacije u istarskoj hrvatskoj sredini krajem 19. i početkom 20. stoljeća. U: Tabula 1, 1999, str. 175-188.

²⁴ Igor Duda: Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. godine. U: RZHP 32-33, 1999-2000; Slaven Bertoša: Nobili grada Pule od XVII. do XIX. stoljeća. U: Historijski zbornik (dalje:HZ) 53, 2000, str. 23-47; Darko Dukovski: Svi svjetovi istarski ili još ne-povijest Istre prve polovice XX. stoljeća. Pula 1997; D. Dukovski: Zdravstvene i higijenske prilike u Istri 1900-1950. U: ČSP 30, 1998, št. 3, str. 535-545. Kratki pregled historiografije o Istri: Marino Manin: Hrvatska historiografija XX. stoljeća o Istri. U: HZ 55, 2002, str. 217-230.

²⁵ Alexander Buczynski: Gradovi u Vojnoj krajini I-II. Zagreb 1997; A. Buczynski: Obveze i povlastice krajiških časnika. U: PP 11, 1992, str. 61-110.

²⁶ Petar Korunić: Nacija i nacionalni identitet : uz porijeklo i integraciju hrvatske nacije. U: HZ 55, 2002, str. 65-112.; P. Korunić: Fenomen nacije : porijeklo, integracija, razvoj. U: HZ 53, 2000, str. 49-100; Nikša Stančić: Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću. Zagreb 2002; Etničnost i nacija. Ur. Emil Heršak. Zagreb 1999.

povijest.²⁷

Nisu

bolje

prošli

ni Talijani u Dalmaciji i Istri jer se prošlost tih regija prikazuje kroz optiku hrvatskog narodnog preporoda uz jednostavnu oporbu narodnjaci-autonomaši. Korištenje termina talijanaši javlja se i onda kada je razvidno da su nacionalni tabori definirani i da su posrijedi Talijani a ne talijanaši bez obzira na njihovo podrijetlo. Jednako tako kao što se zanemaruje prougarski unionizam ne obrađuje se dovoljno ni autonomastvo a istarska povijest je još uvijek znatnim dijelom ispričana iz vizure zajedničkog hrvatsko-slovenskog narodnog pokreta. Nadalje, tijekom 1990-ih godina, odnos prema Srbima u Hrvatskoj ali i srpstvu uopće, bio je ispolitiziran i postojale su tendencije da se cijeli srpski korpus stigmatizira kao agresivan i šovinistički, a Srpsku pravoslavnu crkvu prikaže kao ključnog nositelja takve opcije.

Negativni stereotipi o drugim narodima najočitiiji su i najštetniji bili u školskim knjigama. Komparativna istraživanja udžbenika u jugoistočnoj Europi, napose onih u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj te Srbiji i Crnoj Gori, jasno su pokazala kako oni nude vrlo etnocentričnu sliku.²⁸ Valja ipak primijetiti kako je nakon izbora 2000. godine, u Hrvatskoj došlo do promjena, pa su najlošiji udžbenici ili prepravljani ili povučeni iz upotrebe. Toliko potreban odmak od isključivog i hermetičnog nacionalnog stajališta vidljiv je i u historiografiji. Tako se, primjerice, održavaju simpoziji i sa mađarskim povjesničarima, ili se pak obrađuju neke pojave u mađarskoj povijesti bitne za Hrvatsku²⁹ a reinterpetirano je i autonomastvo³⁰. Također je u novije vrijeme zamjetan interes za ideologiju i političku djelatnost Srba u Hrvatskoj,³¹ pri čemu je važno da se sve više istražuje i društveni i kulturni kontekst povijesti Srba u Hrvatskoj. Kao jedan od najkvalitetnijih novijih pristupa ističem prozopografsku obradu srpske elite krajem 19. stoljeća.³² Knjiga N. Rumenjak nije samo doprinos političkoj povijesti Srba u Hrvatskoj nego i izvanredan prilog kulturnoj i socijalnoj povijesti njihove elite a opremljena je i brojnim kvantitativnim pokazateljima.

Brojni radovi posvećeni su vjerskim zajednicama, katoličkoj, pravoslavnoj, židovskoj i muslimanskoj. Neki autori pokušali su naglasiti identifikaciju hrvatstva i katoličanstva te kao ključne nositelje izdvojiti konzervativne prelate, posebice

²⁷ Istini za volju, valja reći kako ni s druge strane stvari ne stoje bitno bolje, pa, primjerice, recentni prestižni leksikon Beča, ima natuknicu "Japaner" ali ne i "Kroaten". Felix Czeike: Historisches Lexikon Wien I-III. Wien 1994.

²⁸ Ivan Ivas: Mitologiziranje i ideologiziranje prošlosti. U: Školske novine 15 (18. IV. 2000.); Damir Agičić: Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: RZHP 31, 1998, str. 205-215. Važne informacije o suvremenim udžbenicima povijesti u jugoistočnoj Europi skupljene su u projektu Georg Eckert Instituta, vidi www.gei.de/english/projekte/southeast.shtml.

²⁹ Hrvatska 1848. i 1849. Ur. Mirko Valentić. Zagreb 2001; Dalibor Čepulo: Izgradnja modernih mađarskih državnopravnih i političkih institucija 1790-1880. U: Vladavina prava 3, 1999, št. 3-4.

³⁰ V. bilj. 22.

³¹ Mato Artuković: Ideologija srpsko-hrvatskih sporova. (Srbobran1884-1902). Zagreb 1991; M. Artuković: Srbi u Hrvatskoj : Khuenovo doba. Zagreb 2001; Natalija Rumenjak: Nacionalna ideologija listova Obzor i Srbobran (1901.-1902. godine). U: Povijesni prilozi 14, 1995, str. 209-257; Važno je i što se objavljuju radovi srpskih autora: Ranka Gašić: Novi kurs Srba u Hrvatskoj (Srbobran 1903.-1914) Zagreb 2001; Gordana Krivokapić-Jović: Srpska narodna samostalna stranka 1903-1914. Zagreb 2000.

³² Nives Rumenjak: Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj : okvir za kolektivnu biografiju 1881-1892. Zagreb 2003.

promotore političkog katolicizma, a omalovažiti ili marginalizirati pobornike liberalnog katolicizma i jugoslavenstva među svećenstvom.³³ Ipak pretežita većina radova ozbiljno se bavi fenomenima crkvene i vjerske povijesti u rasponu od monografija o istaknutim pojedincima i redovima, do prikaza pojave političkog katolicizma i liberalnog katolicizma.³⁴ Zanimljivo je kako u vezi liberalnog katolicizma (ili katoličkog liberalizma) postoje raznolike interpretacije. Primjerice, svećenik Mihovil Pavlinović, jedan od prvaka Narodne stranke u Dalmaciji, smatra se pobornikom konzervativnih i (prilično neutemeljeno) liberalnih³⁵ gledišta. Ocjena je teža u slučaju J. J. Strossmayera. S jedne strane, uvriježeno je mišljenje kako su Franjo Rački i Strossmayer perjanice liberalnog katolicizma. S druge strane, razvidno je kako su oboje izraziti protivnici laicizacije školstva i gubitka utjecaja Crkve na cijelo društvo, a sam je Strossmayer osobno vrlo netolerantan prema protestantima, Židovima i muslimanima. Znakovito je za hrvatsku historiografiju, da se tako kompleksnom ličnošću malo povjesničara sustavno u novije vrijeme bavilo, pa možda najprikladnija nova monografija potječe iz pera američkog povjesničara hrvatskog podrijetla.³⁶

Za razliku od političke malo je radova iz gospodarske povijesti, posebice sintetičkih. Nakon Igora Karamana³⁷ takvih radova gotovo da i nema, nego oni imaju lokalni ili u najboljem slučaju regionalni doseg, ili se bave pojedinim granama privrede.³⁸ Doduše, i u europskim razmjerima je gospodarska povijest u uzroku.

Radovi iz socijalne povijesti ponajvećma su posvećeni modernom građanstvu³⁹ dok još malo znamo o socijalnoj i kulturnoj povijesti staleškog građanstva i

³³ Jure Krišto: Preučena povijest : Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850-1918. Zagreb 1994.

³⁴ Franjo Šanjek: Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Zagreb 1992; Mario Strecha: Katoličko hrvatstvo : počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904.). Zagreb 1997; Zoran Grijak: Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera. Zagreb 2001; Hrvatski katolički pokret. Ur. Zlatko Matijević. Zagreb 2002; Liberalizam i katolicizma u Hrvatskoj. Ur. Hans-Georg Fleck. Zagreb 1998; Drago Roksandić: Vjerske podjele i (ne)snošljivosti u Vojnoj krajini : hrvatski i srpski etnokonfesionalni nacionalizmi u povijesnoj perspektivi. U: Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta 2, 1997; Zlatko Kudelić: Srpska pravoslavna crkva kao tema novijih istraživanja hrvatskih i inozemnih autora. U: ČSP 1997, št. 1, str. 157-176; Natalija Rumenjak: Srpska pravoslavna crkva i Srbi u Banskoj Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća : prozopografska perspektiva. U: Dijalog povjesničara-istoričara 4, ur. H. G. Fleck i I. Graovac. Zagreb 2001.

³⁵ Vicko Kapetanović: Mihovil Pavlinović i liberalizam u drugoj polovici 19. stoljeća; Tereza Ganza-Aras: Mihovil Pavlinović u sukobu između klerikalizma i liberalizma. U: Mihovil Pavlinović u politici i književnosti. Ur. Nikša Stančić. Zagreb 1990, str. 77-87 i 89-116.

³⁶ William Brooks Tomljanović: Biskup Josip Juraj Strossmayer : nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj. Zagreb 2001. (izvornik: Bishop Josip Juraj Strossmayer: Nationalism and Modern Catholicism in Croatia. Yale Un. 1998.)

³⁷ I. Karaman: Hrvatska na pragu modernizacije 1750-1918. Zagreb 2000; I. Karaman: Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800-1941). Zagreb 1991.

³⁸ Zlata Živaković-Kerže: S tradicionalnih na nove puteve (trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.). Osijek 1999; Šime Perić: Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti. Zagreb-Zadar 1999.

³⁹ Vidi radove M. Gross u bilj. 15; M. Gross: Entstehung und Struktur des Bürgertums in Kroatien in den ersten drei Jahrzehnten nach 1848. U: Bürgertum in der Habsburgermonarchie I. Ur. E. Bruckmüller et al., Wien-Köln-Weimar 1993; Iskra Iveljić: Die Rolle der Grosskaufleute in der Modernisierung und in der nationalen Bewegung Zivil-Kroatiens in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts. U: "Durch Arbeit, Besitz und Gerechtigkeit" (Bürgertum in der Habsburgermonarchie II) Ur. Hannes Stekl et al. Wien-Köln-Weimar 1992. str. 231-244; Mirko Valentić: Osnovni problemi prometne integracije i jadranske orijentacije hrvatskoga poduzetničkog građanstva u XIX. stoljeću. U: PP 9, 1990; Božena Vranješ-Šoljan: Udio građanstva u županijskim skupštinama u sjevernoj Hrvatskoj pred prvi svjetski rat. U: RZHP 26, 1993.

njegovu mukotrpnom prijelazu u moderno građanstvo. Za razliku od građanstva, kvalitetnih radova o plemstvu, seljaštvu ili radništvu vrlo je malo. Seljaštvom se daleko više i kvalitetnije bave etnolozi a u historiografiji valja izdvojiti knjigu Stijepa Obada o dalmatinskom selu od sredine 18. stoljeća do 1918.⁴⁰ te radove Suzane Leček. Ona je primijenila metodu *oral history*, koristeći se iskazima seljaka kako bi rekonstruirala svakodnevicu na selu između dva svjetska rata, a pozabavila se i pitanjima poput literature za seljaštvo, obiteljskog života, djetinjstva i starosti na selu.⁴¹ Ako radništvo više nije bilo "podobno", a za povijest seljaštva nema uvijek dovoljno izvora, neshvatljivo je da nema sinteza o plemstvu u 19. stoljeću. Postoje tek podaci o pojedincima ili porodicama, ali uloga i djelatnost plemstva nije dovoljno obrađena. K tomu valja revalorizirati ocjene o unionističkom plemstvu poput slavonskih veleposjednika, ili o konzervativnim narodnjacima poput Metela Ožegovića. Iako je Ožegović jedan od istaknutih preporoditelja i osnivač Čitaonice u Varaždinu, te je obnašao više prestižnih dužnosti u Beču, o njemu ima vrlo malo radova. Zanimljivo je da se kvalitetni novi prilozi povijesti plemstva uvelike odnose na srednji vijek i rano moderno razdoblje.⁴²

Još od 1980-ih godina razvidan je i utjecaj kulturne povijesti kao dio istraživanja o građanstvu i građanskom društvu. Obrađuje se kulturna djelatnost građanske elite, njen način života, udruge i institucije, nastanak moderne građanske kulture.⁴³ U sljedećem desetljeću na ta istraživanja nadovezala su se i ona nova posvećena svakodnevici i mikrohistoriji - običajima i vjerovanjima, kulturi prehrane, odijevanja, stanovanja, obiteljskog života i slobodnog vremena, ne samo elite nego i običnih ljudi. Na ta istraživanja utjecala je "nova kulturna historija" i historijska antropologija. Mikrohistorija je značila ne samo primjenu novih tema nego i dobrodošao odmak od velikih, državotvornih tema nacionalne povijesti, od nacionalne "Meistererzählung", ponudivši i pogled odozdo a njen bitan forum bio je časopis *Otium*.⁴⁴ Za popularizaciju svakodnevne povijesti 19. stoljeća važne su bile nove moderne postavbe nekih muzeja, poput Muzeja grada Zagreba, koje su plastično predstavile gradski život, te tri velike izložbe Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, koje su prikazale kako se odijevala, slobodno vrijeme provodila i svoje interijere opremala hrvatska elita u razdoblju od bidermajera do secesije.⁴⁵

Još 1980-ih godina interes za žensku povijest je razvijen, prvenstveno zahvaljujući djelatnosti nekolicine povjesničarki, etnologinja i sociologinja, poput Lydie

⁴⁰ S. Obad: Dalmatinsko selo u prošlosti. Split 1990.

⁴¹ Suzana Leček: Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1910-1941. Zagreb - Slavonski Brod 2003; S. Leček: "Nisu dali gospodaru 'z ruk...' : starost u prigorskim i zagorskim selima između dva svjetska rata. U: Etnološka tribina 20, 2000; S. Leček: Literatura za seljaštvo i njeno prihvaćanje u selima Hrvatske i Slavonije 1870-1900. U: RZHP 28, 1995. S. Leček: "Nismo meli vremena za igrati se..."; djetinjstvo na selu (1918-1941). U: RZHP 30, 1997.

⁴² Vidi radove: Borislava Grgina, Damira Karbića, Nataše Štefanec, Ivana Jurkovića i dr.

⁴³ Najbolji primjer prožimanja socijalne i kulturne povijesti je knjiga M. Gross i A. Szabo, v. bilj. 15.

⁴⁴ *Otium : časopis za povijest svakodnevne*. Prvi broj 1993. Zanimljivo je da je ubrzo nakon njega pokrenut slovenski časopis istovjetne orijentacije: *Zgodovina za vse, Vse za zgodovino*. Uredništva tih časopisa održavala su izvrsne kontakte pa je *Otium* predstavljen u Ljubljani a *Zgodovina za vse* u Zagrebu. Danas je ta suradnja zamrla jer je *Otium* prestao izlaziti (njegovi mladi i poletni pokretači postali su u međuvremenu etablirani i prezazeti sveučilišni nastavnici).

⁴⁵ Također je važno što je dio postava hrvatskih muzeja vizualno dostupan i putem interneta (www.mdc.hr, zasebna adresa za Hrvatski povijesni muzej: www.public.srce.hr/hpm) a izložbe historizma i secesije izrađene su i na CD-u. Bidermajer u Hrvatskoj 1815-1848. Zagreb 1997; Historizam u Hrvatskoj. Zagreb 2000; Secesija u Hrvatskoj. Zagreb 2004.

Sklevicky, ili Dunje Rihtman Auguštin, koja je u svojoj studiji o ulozi žena u slavonskim zadrugama, primijenila kategorije Levi-Straussa o zamišljenom i realiziranom redu, kako bi prikazala postojanje jaza između proklamiranog vrijednosnog sustava i zbiljskog funkcioniranja jedne zajednice poput zadruge, što je ženama

omogućilo stvaranje vlastite subkulture. Zanimanje za ženske teme bilo je krajem 1980-ih već toliko razvijeno da su se objavljivali i zbornici radova i prevodila relevantna literatura.⁴⁶

Ženska povijest tijekom 1990-ih postala je i rodnom poviješću (*gender history*). Takvom razvoju uvelike je doprinijela skupina agilnih znanstvenica raznolikih disciplina, okupljenih oko Ženske infoteke, koja izdaje časopis *Kruh i ruže*, a pokrenula je i osnivanje Ženskih studija sa časopisom *Treća*. Svoje su redove ustrojile i povjesničarke (i povjesničari su dobrodošli) osnutkom udruge za istraživanje povijesti žena *Klio*. Među radovima koji se bave ženama u povijesti postoje dvije bitne struje: jedna tretira tu problematiku kao rodnu povijest (npr. B. Kašić, A. Feldman, D. Peić-Čaldarović) dočim druga struja naprosto smatra kako se historiografija nije bavila u dovoljnoj mjeri ženama, te nastoji "nevidljive žene" učiniti transparentnima, bez idejnog okvira roda. Tako se obrađuje društveni položaj žena, istaknute žene, ženske udruge, obrazovanje žena, odnos prema ženskom tijelu i sl.⁴⁷

Najnoviji pristup zamjetan tek unatrag nekoliko godina je ekohistorija, koja s pravom relativizira antropocentričnost historije usmjeravajući se na povijest okoliša i interakcije čovjeka i njegove prirodne okoline. Ekohistorija je najbolje primijenjena na povijest habsburško-mletačko-osmanske tromeđe - Triplex confiniuma.⁴⁸ Ipak valja upozoriti na postojanje atraktivnih naslova a zapravo tradicionalističkog pozitivističkog pristupa nekih radova koje bi se moglo klasificirati i kao priloge gospodarskoj a ne ekohistoriji

Na kraju moram primijetiti kako je u zadnjih nekolikog godina, otkad je aktivirana mogućnost pristupa Hrvatske Europskoj Zajednici, u historiografiji naglašeno obrađivanje odnosa Hrvatske i Europe kroz povijest,⁴⁹ ili se pak, kao i u nekim vanjskim radovima, povijest i civilizacija Europe homogeno shvaćaju. Osobno nisam sigurna ne skriva li se iza pojedinih projekata o povijesti europskih integracija tendencija da se proces 20. i 21. stoljeća projecira u prošlost. Upravo je

⁴⁶ Antropologija žene. Predgovor L. Sklevicky i Ž. Papić. Beograd 1983. (II. izdanje 2003.) L. Sklevicky: Konji, žene, ratovi. Priredila D. Rihtman-Auguštin. Zagreb 1996; D. Rihtman Auguštin: O ženskoj subkulturi u slavonskoj zadruzi. U: Žena u seoskoj kulturi Panonije. Zagreb 1982; Žena i društvo - kultiviranje dijaloga. Ur. Rade Kalanj i Željka Šporer. Zagreb 1987.

⁴⁷ Andrea Feldman: Uz dvadeset godina neofeminizma u Hrvatskoj. U: *Kruh i ruže* 10, 1998/99 i www.zinfo.hr/hrvatski/stranice/izdavastvo/kruhiruze/kir10/10neofeminizam.htm:1-7; Žene u Hrvatskoj : ženska i kulturna povijest. Priredila A. Feldman. Zagreb 2004; Mirjana Gross: "Nevidljive žene". U: *Erasmus* 2-3, 1993; Dinko Župan: "Uzor djevojke": obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19. stoljeća. U: *ČSP* 33, 2001, št. 2; Dubravka Peić-Čaldarović: Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija. U: *RZHP* 29, 1996, str. 273-287; Branka Boban: Stradanja žena u prvom svjetskom ratu. U: *Kruh i ruže* 15; Ida Ograjšek: Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća. U: *RZHP* 34-36, 2001-2004, str. 89-100; cijeli blok o ženskoj povijesti u: *Otium* 7-8, 1999-2000, str. 27-86; Slavica Stojan: Vjerenice i nevjernice : žene u svakodnevici Dubrovnika (1600-1815). Zagreb-Dubrovnik 2003; Biljana Kašić: Postkolonijalna tijela. U: *Treća. Časopis Centra za ženske studije*, št. 1-2, 2001 (i.e. 2002) str. 285-301.

⁴⁸ *Triplex Confinium (1500-1800) : ekohistorija*. Ur. Drago Roksandić et al., Split-Zagreb 2003.

⁴⁹ Tako je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti pokrenula reprezentativno izdanje *Hrvatska i Europa : kultura, znanost i umjetnost*, dosad 3 sveska. Zagreb 1997, 2000. i 2004.

krajem rujna i početkom listopada 2004. održan II. Kongres hrvatskih povjesničara s temom *Hrvatska i Europa: Integracije kroz povijest*.⁵⁰ Europa je u Hrvatskoj sada svakako "in", premda je razmjerno nedavno, 1999. na Prvom kongresu (*Hrvatski nacionalni i državni identitet i kontinuitet*)⁵¹ bilo predviđeno da uvodni referat drži Franjo Tuđman, u čemu ga je spriječila teška bolest i smrt baš u vrijeme samog Kongresa.⁵² Toliko o promjenama u historiografiji od 1999. do 2004. godine!

Pokušavajući ocijeniti recentna kretanja u hrvatskoj historiografiji o 19. stoljeću, navela bih ukratko neke njene nedostatke i prednosti, iako sam svjesna da je takva simplificirana formulacija vrlo neprikladna. Bitni nedostaci hrvatske historiografije su osim prevlasti nacionalne povijesti, slaba primjena novijih metoda i općenito slab interes za metodologiju,⁵³ još nedovoljno sustavni i institucionalizirani kontakti s međunarodnom akademskom zajednicom, te slaba obaviještenost o historiografijama bivših jugoslavenskih republika. Što se novih pristupa i metoda tiče, među povjesničarima je *linguistic turn* slabo poznat i njime su se više bavili lingvisti i teoretičari književnosti,⁵⁴ *oral history* primjenjuje tek par povjesničara, a ne zna se dovoljno niti o metodološkoj utemeljenosti tih pristupa, posebice interviewa. Najslabiji je prodor novih tema i metoda u historiografiji o 19. i 20. stoljeću - što je razumljivo jer je posrijedi razdoblje nacionalne integracije, pa je historiografija tog razdoblja ponekad postavljena "suprotiva Turkom", u oporbi prema tuđinu, u domeni nacije i nacionalnih interesa, njegujući ponekad maniheizam umjesto pluralizma postmoderne.

Hrvatska historiografija tijekom 1990-ih nije bila sklona autorefleksiji pa ima tek nekoliko općih radova o toj temi.⁵⁵ Nedostaje, poglavito za 19. stoljeće, kvalitetnih problemskih simpozija i dobrih stručnih polemika u historijskoj peri-

⁵⁰ O prvom i drugom Kongresu vidi www.isp.hr/~hnopz/

⁵¹ Objavljeni referati sa Prvog kongresa: HZ 52, 1999, str. 107-192; Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu št. 6, 2000, str. 887-1026; ČSP št. 3, 2000, str. 443-514 i ČSP št. 1, 2001, str. 149-200; ČSP št. 3, 2001, str. 841-882; *Croatica christiana periodica* št. 4, 2001, str. 173-258

⁵² N. Budak iznio je tezu kako je Tuđmanova smrt možda za hrvatsku historiografiju veća prekretnica nego zbivanja 1990. godine. (Post-socialist Historiography in Croatia since 1990. U: (Re)Writing History : Historiography in southeastern Europe after Socialism. Ur. Ulf Brunnbauer. Studies on South Europe 4. Münster : Lit. Verlag 2004, str. 150).

⁵³ Iznimke su: Mirjana Gross: *Suvremena historiografija : korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb 1996; M. Gross: *Mikrohistorija, dopuna ili suprotnost makrohistoriji*. U: *Otium 2*, 1994; Zdenka Janeković-Römer: *Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni*. U: *RZHP 32-33*, 1999-2000; Z. Janeković-Römer: *O pisanju povijesti i znanju o prošlosti*. U: Zbornik Mirjane Gross. Zagreb 1999, str. 445-458; Suzana Leček: *Usmena povijest - povijest ili etnologija : mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa*. U: ČSP 33, 2001, št. 1; Darko Dukovski: "Povijest mentaliteta", metoda "oral history" i teorija kaosa. U: ČSP 33, 2001, št. 1; Miroslav Bertoša: *Izazovi povijesnog zanata : lokalna povijest i sveopći modeli*. Zagreb 2002.

⁵⁴ Vladimir Biti: *Strano tijelo pri/povijesti*. Zagreb 2000; Nenad Ivić: *Domišljanje povijesti*. Zagreb 1992.

⁵⁵ Mirjana Gross: *Wie denkt man kroatische Geschichte? Geschichtsschreibung als Identitätsstiftung*. U: *Osterreichische Osthefte 35*, 1993, str. 73-98; Tihomir Cipek: *Ideološka funkcija povijesti: problem objektivnosti u historiografiji*. U: *Politička misao 32*, 1995, št. 3-4, str. 180-199; Iskra Iveljić: *Die zersplitterte Ökumene der Historikerinnen : historiographie in Kroatien in den 1990er Jahren*. U: *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*. Ur. A. Ivanišević et al. *Osthefte Sonderband 16*, Reihe zu *Osterreichische Osthefte*. Wien-Frankfurt am Main etc.: Peter Lang Verlag 2002, str. 363-379; Alojz Ivanišević: *Kontinuität und Diskontinuität in der kroatischen Historiographie 1991-2001*. U: *Klio ohne Fesseln*, op. cit., 381-396; Neven Budak: *Post-Socialist Historiography*, op. cit. str. 128-164; Petar Korunić: *Povijesna struka i kritika hrvatske historiografije danas*. U: *RZHP 31*, 1998, 167-179.

odici. Nadalje, osim par općih pregleda hrvatskoj historiografiji nedostaje novijih sinteza. Premda su novije teme zastupljene, još uvijek ima relativno malo takvih radova. Historiografija se vrlo slabo bavila i odnosom prema prošlosti i različitim kulturama sjećanja, pa tu prevladavaju radovi etnologa ili filozofa.⁵⁶

Kao prednosti razvoja tijekom 1990-ih navela bih mogućnost slobodne interpretacije svih segmenata povijesti. Historiografska produkcija bitno je povećana opsegom i tematskim rasponom, što se ogleda i u bitnom povećanju broja sekcija krovne udruge - Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti. Osim gore navedenih novih tema, zastupljenija nego prije su istraživanja lokalne povijesti, narodnih zajednica u Hrvatskoj, Hrvata izvan domovine⁵⁷ te raznih vjerskih institucija i zajednica. Valja istaći i nove leksikografske i kartografske poduhvate (Hrvatska enciklopedija, Hrvatski leksikon, Hrvatski povijesni atlas), intenzivnije objavljivanje izvora kao i niz prijevoda važnih naslova.

Usprkos činjenici da su 1990-e bile "olovne godine" za hrvatsku Klio, može se reći da ih je ona ipak prebrodila te da će povjesničarke i povjesničari moći nastaviti svojim radom na temelju profesionalnosti i osobne savjesti.

Iskra Iveljić

HRVAŠKO ZGODOVINOPISJE O 19. STOLETJU PO RAZPADU JUGOSLAVIJE

P o v z e t e k

Poglavitne vsebinske spremembe v hrvaškem zgodovinisju so se začele v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je bilo opaziti v mnogih zgodovinisnih delih premik k raziskovanju socialnozgodovinskih tem pod vplivom francoskega zgodovinisja. V osemdesetih letih je nanj vplivala tudi nemška socialna zgodovina. Pomembno pri tem je, da je šlo v veliki meri za dela, ki so se ukvarjala z 19. stoletjem in modernim meščanstvom. V istem času je poraslo tudi zanimanje za žensko zgodovino. Nasploh se je v osemdesetih letih zaradi boljšega poznavanja tuje literature in obiskov raziskovalcev v tujini odpiral prostor tudi za obdelovanje ti. tabu tem. Glede na to je bilo hrvaško zgodovinisje neposredno pred razpadom jugoslovanske države na solidni ravni in bi se zato lahko po osamosvojitvi Hrvaške hitro prilagodilo zahodnoevropskemu nivoju. Do tega ni prišlo zaradi politične situacije. Velik del energije je bil namreč porabljen za odpor novim težnjam politizacije in ideologizacije zgodovinisja. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je zgodovinisje osredotočalo na zgodovino lastnega naroda, še vedno pa je v njem prevladovala politična zgodovina, čeprav je nastal tudi niz del iz socialne, kulturne in, v manjši meri, gospodarske zgodovine. Novost so bile mikrozgodovinske raziskave vsakdanjika in zgodovina žensk, nekaj let nazaj pa se je pojavila tudi ekološka zgodovina. Navkljub prodoru novih tematik pa je zanj značilno pomanjkanje metodoloških inovacij, kar je eden izmed glavnih problemov hrvaškega zgodovinisja.

Na hrvaško postsocialistično zgodovinisje o obdobju med letoma 1848 in 1918 sta neugodno vplivali splošna politična situacija in še posebej vojna v devetdesetih letih prejšnjega desetletja. Tedanja politična oblast in tudi širša javnost so menili, da je potrebno hrvaško zgodovino na novo ovrednotiti, staro komunistično paradigmo zamenjati z novo, takšno z nacionalnim predznakom. Takim težnjam po ideologizaciji in politizaciji zgodovinske znanosti je podlegel le manjši del zgodovinarjev. Po porazu Hrvaške demokratske stranke na volitvah leta 2000 se je stanje izboljšalo. Niti ponovna zmaga HDZ-ja

---

⁵⁶ Drago Roksandić: Shifting References : Celebrations of Uprisings in Croatia 1945-91. U: East European Politics and Societies 9, 1995, str. 256-271; Dunja Rihtman Auguštin: Metamorfoza socijalističkih praznika. U: Narodna umjetnost 10, 1990; D. Rihtman Auguštin: Kako je umro Osmi mart. U: Zbornik Mirjane Gross. Zagreb 1999; Pavo Barišić: Gedenktage in Kroatien als Medium der Geschichtserzählung. U: Der Kampf um das Gedächtnis. Wien 1997.

⁵⁷ Dragutin Pavličević: Moravski Hrvati : povijest-život-kultura. Zagreb 1994; Hrvati u Sloveniji. Zagreb 1997; Ljubomir Antić: Hrvati u Južnoj Americi do 1914. Zagreb 1991; Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj. Zagreb 1998.

na volitvah v začetku leta 2004 ni več mogla obrniti nazaj toka dogodkov, kajti stranka zdaj sledi proevropskim usmeritvam.

Kljub dejstvu, da so bile devetdeseta leta 20. stoletja za hrvaški Klio "svinčena", je mogoče reči, da je hrvaško zgodovinarstvo ta leta uspelo prebroditi in da lahko zgodovinarji in zgodovinarke nadaljujejo s svojim znanstvenim delom na osnovi svoje profesionalnosti in osebne zavesti.

CROAT HISTORIOGRAPHY OF THE NINETEENTH CENTURY AFTER THE DISINTEGRATION OF YUGOSLAVIA

S u m m a r y

Significant material changes in Croat historiography occurred in the 1970's when, under the influence of French historiography, a shift towards the research of social history related topics became noticeable in many works. In the 1980's, there was a further influence from German social history. What is important about this is that these works dealt predominantly with the nineteenth century and the modern bourgeoisie. In the same period there was an increase in the interest in women's history. In the 1980's, due to a better understanding of foreign literature and visits by Croat researchers abroad, there was a general opening up for the consideration of the so-called taboo topics. Given the soundness of Croat historiography just before the collapse of the Yugoslav state, there could have been a quick adjustment to western European standards after the independence of Croatia. This did not materialise due to the political situation. Much energy was spent on resisting new tendencies towards the politicising and ideologising of historiography. In the 1990's Croat historiography focused on the history of its own nation. Although political historiography prevailed, there was also a series of works from social, cultural and, to a lesser extent, economic history. A novelty was a micro historic research of daily life and women's history and, a few years ago, an ecological history. However, despite the breakthrough of new topics, the lack of methodological innovations remains one of the major problems in Croat historiography.

Croat post-socialist historiography of the period between 1848 and 1918 was negatively influenced by the general political situation and especially the war in the 1990's. The political regime of that time, as well wider public opinion, considered that Croat history should be reevaluated and the old communist paradigm replaced with a new, nationalist one. Only a small number of Croat historiographers succumbed to such tendencies to ideologise and politicise historical science. The situation improved after the Croat Democratic Party was defeated in the 2000 elections, and not even the Party's victory in the 2004 elections could reverse the flow of events, as the Party now pursues the pro-European line.

Despite the fact that the 1990's were »leaden years« for the Croat *Klio*, it can be said that Croat historiography weathered them successfully and that today its historiographers continue their scientific work based on their professionalism and personal conscience.